

Between

Prints from Leiden University in Museum Bredius

the lines

25 APRIL –

30 JUNE 2024

Universiteit
Leiden

MUSEUM BREDIUS

Between the Lines:

Prints from Leiden University in Museum Bredius

Een samenwerking tussen Museum Bredius en Universiteit

Leiden Bijzondere Collectie

25 april – 30 juni 2024

In Museum Bredius (Den Haag)

Rembrandt A. 1635

Introductie: Between the Lines

In Museum Bredius zijn 21 prenten te gast uit de collectie van de Universiteit Leiden. Ze zijn gemaakt door Nederlandse kunstenaars in de periode 1580-1700. Alle prenten verbeelden scènes en motieven die ook voorkomen op schilderijen in het museum, zoals een vrouw die pannenkoeken bakt, musicerende gezelschappen, vrolijke drinkers, kwakzalvers en mythologische figuren. Vaak hebben de uitgebeelde verhalen en motieven een diepere betekenis. Maar die is niet in één oogopslag duidelijk. Er moet wat beter worden gekeken – between the lines.

Die lijnen kunnen we wat betreft de prenten letterlijk nemen. Deze voorstellingen zijn immers opgebouwd uit zwarte inktlijnen op papier. Er zijn op de tentoonstelling gravures en etsen te zien. Voor beide prenttechnieken vormt de basis een koperplaat waarin een voorstelling is uitgesneden. De ontwerptekening daarvoor werd vaak gemaakt door een andere kunstenaar dan de graveur of etser. Daarom treft u soms bij één prent twee kunstenaarsnamen aan.

De voorstelling in de koperplaat werd voorzien van inkt en met een drukpers afgedrukt. Het eindresultaat op papier is spiegelbeeldig aan het ontwerp. Van een koperplaat kunnen honderden afdrucken worden gemaakt. Daardoor waren prenten veel goedkoper dan schilderijen en raakten ze wijd verspreid. Ze werden gekocht door een breed publiek, ook door kunstenaars. Prenten waren een effectief middel om ideeën over gedrag en moraal te verspreiden. Ook kennis over de natuur en de klassieke oudheid raakte via de prentkunst bekend.

Deze tentoonstelling is samengesteld door een groep internationale master studenten Arts and Culture. Voor de cursus 'Art on Paper' koos iedere deelnemer een schilderij uit Museum Bredius en twee prenten uit de collectie van de Universiteit Leiden. Het doel was te zoeken naar inhoudelijke verbanden, beeldtradities en betekenissen in de Nederlandse schilder- en prentkunst in de periode 1580-1700.

De Universiteit Leiden bezit meer dan 100.000 prenten en 12.000 tekeningen. Deze collectie is in een periode van tweehonderd jaar samengebracht. Voor studenten zijn werken uit de collectie inspirerende bronnen van onderzoek. In deze tentoonstelling nemen zij u graag mee.

Lijst van kunstwerken

Schilderijen uit Museum Bredius:

- Allegorie op de Dood (1602) - Hendrick Aerts
- Bacchus troost Ariadne op Naxos (c.1630-1640) - Pieter Potter
- Druiventros opgehangen in nis (c.1600-1625) - Pieter van den Bosch
- Drinkende monnik (c.1644-1704) - Egbert (I) van Heemskerck
- Kermis (c.1640-1696) - Cornelis Bellekin
- De pannenkoekenbakker (1678) - Pieter Gerritsz van Roestraeten
- De sater en de boer (c.1660-1663) - Jan Steen
- Kind voert een kat (c.1660-1669) - Cornelis Bisschop
- Musicerend gezelschap (c.1670-1679) - Frans Sant-Acker
- Vanitas (c.1621-1628) - Willem Claesz. Heda

Prenten uit de Universiteit Leiden Bijzondere Collectie:

- Allegorie op de ijdelheid (de Dood en het meisje) (c.1610) - Andries Jacobsz Stock naar Jacob de Gheyn II
- Bacchus en Ariadne als geliefden (c.1616) - Jacob Matham naar David Vinckboons I
- De gevolgen van dronkenschap: de jonge dronkaard (c.1595-1600) - Hendrick Goltzius
- De kwakzalver (c.1603-1652) - Jan van de Velde II naar Willem Buytewech
- De Pannenkoekenbakster (1635) - Rembrandt Harmensz van Rijn
- De sater en de boer (c.1621) - Lucas Vorsterman naar Jacob Jordaens
- De Triomf van de Dood (1610) - Boëtius Adamsz Bolswert naar David Vinckboons
- De Zeven vrije kunsten: Astronomie of Astrologie (c.1578) - Cornelis Cort naar Frans Floris
- Grote Dorpskermis (1685) - Cornelis Dusart
- Grote kat (c.1657) - Cornelis Visscher
- Het slechte huishouden (1589) - Crispijn de Passe naar Maerten de Vos
- Homo Bulla – de mens is een zeepbel (1594) - Hendrick Goltzius
- IJdelheid der ijdelheden, het is al ijdelheid – Vanitas vanitatum et omnia vanitas (c.1600-1607) - Jan Saenredam naar Abraham
- Maria en kind met slang en kat (1654) - Rembrandt Harmensz van Rijn
- Musicerend gezelschap (c.1590-1634) - Pieter de Jode I naar Adam van Noort
- Ornament voor edelsmeedwerk met vogels, insecten en figuren (c.1628) - Henri Toutin
- Rokende boer met pijp, uit de serie Boeren en boerinnen (c.1696-1727) - Matthijs Pool naar Cornelis Dusart
- Slapende Venus door saters bespied (c.1610-1612) - Werner van den Valckert
- Sprinkhanen en fantasiewezen met vleugels en zwemvliezen (c.1594) - Nicolaes de Bruyn
- Vader Tijd en de personificatie van Arbeid en Vlijt (c.1589-1611) - Crispijn de Passe de Oude naar Maerten de Vos
- Vader Tijd en de personificatie van Nonchalance en Luiheid (c.1589-1611) - Crispijn de Passe de Oude naar Maerten de Vos
- Vastenavond: Hollandse keuken met wafelbakkerij (1567) - Pieter van der Heyden naar Jeroen Bosch

Tentoonstellingsgids

De pannenkoekenbakker

Pieter Gerritsz van Roestraeten (1630-1700)

De pannenkoekenbakker

1678

olieverf op doek

Een vrouw bakt pannenkoeken in de keuken, met een baby in een wieg en een jong kind als haar enige gezelschap. Genrescènes met vrouwen die huishoudelijk werk doen, koken of voor kinderen zorgen, waren in de zeventiende eeuw geliefd. De keuken werd beschouwd als het domein van de vrouw, terwijl de buitenwereld werd gezien als mannelijk terrein. De pannenkoeken hebben in de Nederlandse cultuur ook een betekenisvolle traditie als feestelijke traktatie, vooral tijdens Vastenavond.

Rembrandt Harmensz van Rijn (1606-1669)

De Pannenkoekenbakster

1635

ets

In een eenvoudig interieur bakt een vrouw pannenkoeken zonder zich te laten storen door de drukte van de peuters, jongens en andere vrouwen om haar heen. Ze gaat volledig op in haar taak. Voorstellingen als deze weerspiegelen de maatschappelijke verwachtingen in deze periode dat vrouwen zorgen voor hun gezin. In deze ets vestigt Rembrandt op meesterlijke wijze onze aandacht op de pannenkoekenbakster door haar te weer te geven in donkere en goed gedefinieerde lijnen, terwijl haar omgeving een stuk lichter is en hij de koperplaat deels onbewerkt liet.

Pieter van der Heyden (1530-1572) naar Jeroen Bosch (1450-1516)

Vastenavond: Hollandse keuken met wafelbakkerij

1567

gravure

Iemand zin in wafels? Het is Vastenavond, in het kerkelijk jaar een tijd voor zelfreflectie en inkeer. Het is ook de laatste dag van Carnaval, een laatste kans om te genieten van lekkernijen, zoals de wafels gebakken door de vrouw in het midden van deze prent. Haar gezelschap kan nu nog even vrolijk zijn, musiceren en zich dwaas gedragen – zaken die in de weken daarna verboden zijn. En als een dwaas niet voorzichtig genoeg is, wordt hij gepakt door de duivel in vermomming, hier voorgesteld door de speelse figuur van de pelgrimsuil op de schoorsteen.

Vanitas

Willem Claesz. Heda (1594-1680)

Vanitas

c.1621-1628

olieverf op paneel

Het glas is leeg, de tijd is om. De vergankelijkheid van het leven is het centrale onderwerp van dit stilleven. De Haarlemse kunstenaar Heda stond bekend om zijn stilleven, waarvan deze Vanitas een prachtig voorbeeld is. De schedel, het omgekeerde glas, de pijp, de kandelaar en de gloeiende kooltjes staan allemaal symbool voor hoe vluchtig ons aardse bestaan is en hoe betekenisloos materiële voorwerpen zijn nadat we onze laatste adem hebben uitgeblazen.

Jan Saenredam (1565-1607) naar Abraham Bloemaert (1564-1651)

Ijdelheid der ijdelheden, het is al ijdelheid (Vanitas vanitatum et omnia vanitas)

c.1600-1607

gravure

Een mooie dame omgeven door rook staat centraal in deze complexe gravure van Jan Saenredam. De vrouw is de personificatie van Vanitas en toont het onvermijdelijke verval van leven en schoonheid. Dit thema werd vaak uitgebeeld in de kunst van de Renaissance. De gebruikelijke spiegel ontbreekt, maar het vanitas-thema wordt gesymboliseerd door de rook die uit de urn in haar hand ontsnapt. De voorwerpen op de tafel, waaronder een kroon en een scepter, verwijzen naar de vergankelijkheid van aardse bezittingen en macht. Een prachtig gekalligrafeerde omlijsting met de bekende Bijbelspreuk "Ijdelheid der ijdelheden, en alles is ijdelheid" omringt de voorstelling.

Hendrick Goltzius (1558-1617)
Homo Bulla – de mens is een zeepbel

1594
gravure

Wie wordt door de dood gespaard? De vergankelijkheid van de mens staat centraal in deze populaire gravure van Hendrick Goltzius. Een putto of liefdesgodje blaast bellen met een dun pijpje en bekijkt ze onderzoekend. Andere vanitassymbolen zijn de schedel, de rookwolk en de lelie. De inscriptie bij de prent is een kort gedicht in het Latijn geschreven door Franco Estius, katholiek humanist en vriend van Goltzius. De laatste twee regels luiden: "het leven van de mens, dat al terugloopt bij de pasgeboren baby, verdwijnt als een luchtbel of als vluchtige rook".

Matthijs Pool (1676-1740) naar Cornelis Dusart (1660-1704)
Rokende boer met pijp, uit de serie Boeren en boerinnen
c.1696-1727
ets en gravure

Deze prent van een rokende boer is heel anders is dan de gebruikelijke vanitas-voorstellingen, zoals Heda's stillevens, maar heeft toch dezelfde moraliserende boodschap. Tabak, hoewel populair in de zeventiende-eeuwse Republiek vanwege de vermeende gezondheidsvoordelen, wordt hier gebruikt als negatief symbool van overconsumptie en decadentie. Het vluchtige karakter van de rook wordt geassocieerd met de Bijbelse passage "mijn dagen zijn vergaan als rook" en het motto "GLORIA MUNDI FUMUS" op de rand, beide verwijzend naar de vergankelijkheid van het leven. De inscriptie aan de onderzijde bevestigt dat zelfs koningszaken niet meer zijn dan "slechts een beetje rook".

Andries Jacobsz Stock (ca.1580-1648) naar Jacob de Gheyn II (1565-1629)

Allegorie op de ijdelheid (de Dood en het meisje)

c.1610

gravure

Goud, juwelen en schoonheid. Allemaal zinloos als de Dood op je deur klopt. Het meisje in Stocks gravure, zittend aan haar toilettafel en gekleed in weelderige kleding, wordt geconfronteerd met de realiteit van haar sterfelijke leven. In deze prent is de personificatie van de Dood niet het gebruikelijke skelet, maar een oude vrouw met vervallen gezicht. Ze sluipt achter de jonge vrouw met een gevleugelde zandloper in haar hand en richt een vlammeende pijl op haar borst. Het aansporen tot een leven van goed gedrag, zonder ondeugden en materiële decadentie, is een klassiek thema van vanitas-afbeeldingen zoals deze.

Kwakzalvers en dorpskermissen

Cornelis Bellekin (1625-1696)

Kermis

c.1640-1696

olieverf op paneel

Op dit kleurige paneeltje verbeeldde Cornelis Bellekin het vertier op een stadskermis. De stedelingen genieten van een Commedia dell'Arte voorstelling – een van oorsprong Italiaanse vorm van theater, populair in de zestiende en zeventiende eeuw. De twee buitenlandse heren links en de scheepsmasten achter de huizen in het midden, duiden aan dat de kermis dicht bij een haven plaatsvindt. Aan de rechterkant luisteren een echtpaar en een paar kinderen aandachtig naar de kwakzalver die hen een wondermiddel probeert te verkopen.

Jan van de Velde II (1593-1641) naar Willem Buytewech (ca. 1591-1624)

De kwakzalver

c.1603-1652

gravure

Een oplichter, een nepdokter en een frauduleuze zakenman; dat is de identiteit van de kwakzalver. Terwijl hij in Bellekins schilderij *Kermis* deel uitmaakt van een groter tafereel, is de kwakzalver in deze rijke gravure de centrale figuur. Hij kijkt ons vanaf de rechterkant van de prent recht aan en is bezig enkele onwetende slachtoffers over te halen om te betalen voor de wondermiddelen die op zijn tafeltje staan uitgesteld. Het opschrift "Mensen willen bedrogen worden" wijst op het gebrek aan moraal van charlatans zoals de kwakzalver, die altijd proberen te profiteren ten koste van anderen.

Cornelis Dusart (1660-1704)

Grote Dorpskermis

1685

ets

Deze dynamische ets van schilder en tekenaar Cornelis Dusart is mooi voorbeeld van de boerentaferelen die hij uitbeeldde in navolging van zijn leermeester Adriaen van Ostade. Dusart gaf de hectiek en chaos van het dorpsfeest overtuigend weer, met optredende acrobaten, een kwakzalver die drankjes verkoopt, mensen die dansen, muziek maken en naar hartenlust drinken. Ook kinderen genieten van de feestelijke sfeer in het dorp, terwijl ze met hun speelgoed spelen. Deze op het eerste gezicht vrolijke en onschuldige scène heeft als onderliggende boodschap dat wanneer boeren zich te buiten gaan aan teveel alcohol, zaken uit de hand kunnen lopen.

De gevolgen van dronkenschap

Egbert (I) van Heemskerck (1634-1704)

Drinkende monnik

c.1644-1704

olieverf op paneel

Een monnik in zijn habijt steekt dwaas zijn tong uit terwijl hij zijn drankje vasthoudt. Terwijl een monnik ernst en bescheidenheid zou moeten belichamen, drijft Van Heemskerck hier de spot met hem. De monnik drinkt wijn, een aards genot dat hem eigenlijk niet is toegestaan, en houdt de beker zelfs bij de voet vast, een gewoonte van de hogere sociale klassen van die tijd. De voorstelling is waarschijnlijk bedoeld als kritiek op de katholieke kerk.

Hendrick Goltzius (1558-1617)

De gevolgen van dronkenschap: de jonge dronkaard

c.1595-1600

gravure

In deze rijk gedecoreerde gravure van Goltzius ruik je bijna de alcohol. Net zoals de monnik in het schilderij van Egbert van Heemskerck houdt deze man wel van een slok, hij gebruikt zelfs twee glazen tegelijk! In beslag genomen door de drank let hij niet op de voorwerpen aan zijn voeten, die juist als waarschuwingen tegen de drankzucht bedoeld zijn. De gescheurde beurs en de zandloper geven bijvoorbeeld aan dat hier tijd en geld verspild worden. Zijn voet op het boek, mogelijk de Bijbel, duidt erop dat de man regels over goed gedrag aan zijn laars lapt en alleen wereldse genoegens najaagt.

Cornelis Dusart (1660-1704)

Een monnik en een vrouw genieten van vis en wijn

c.1675-1704

mezzotint

Een drinkende monnik, dat is duidelijk een negatief voorbeeld. Dit soort moralistische karikaturen waren populair in de zestiende eeuw tijdens de Reformatie als propaganda tegen het katholieke geloof. Ook de monnik in het schilderij van Van Heemskerck vertoont ongewenst gedrag, maar de prent van Dusart doet daar nog een schepje bovenop. Zijn monnik eet en drinkt samen met een vrouw. Een aanwijzing dat hij houdt van seksuele pleziertjes – het celibaat van de katholieke geestelijken was destijds het doelwit was strenge kritiek. Deze prent behoort tot een serie van zes satirische prenten van monniken die zich vermaken met vrouwen.

Insecten

Pieter van den Bosch (1612-1663)

Druiventros opgehangen in nis

c.1600-1625

olieverf op doek

Een druiventros hangend in een nis, met een blauw lint en wat rondvliegende insecten. Het fascinerende trompe-l'oeil effect is bereikt door het gebruik van lichtdonker contrasten die volume en diepte creëren. Dit schijnbaar eenvoudige stilleven zit vol christelijke symboliek. Terwijl de druiven het symbool zijn van de wijn van de Eucharistie, en daarmee van het bloed van Christus, kan de kleur blauw van het lint verwijzen naar heiligheid, zuiverheid of de Maagd Maria. Zelfs de insecten hebben een betekenis: het koolwitje symboliseert de herrezen ziel.

Henri Toutin (1614-1683)

Ornament voor edelsmeedwerk met vogels, insecten en figuren

c.1628

gravure

Deze kleine en verfijnde gravure werd gemaakt door een tiener, de veertienjarige Henri Toutin, als ontwerp voor edelsmeedwerk. In het midden van de voorstelling een donker ornament, omringd door vogels en vleermuizen op de onderste helft, en een sprinkhaan (links) en eendagsvlieg (rechts) op de bovenste helft. Beide insecten zijn mogelijk geïnspireerd door een gravure van Albrecht Dürer met de Heilige Familie met libelle. Terwijl in de Middeleeuwen insecten vaak werden afgebeeld vanwege hun symbolische betekenis, zijn ze hier bedoeld als pure decoratie. Toutin sneed ze in de koperplaat als oefening in kijken en om te leren met een burijn in de koperplaat te werken.

Nicolaes de Bruyn (1571-1656)

Sprinkhanen en fantasiewezen met vleugels en zwemvliezen

c.1594

gravure

Dit is een mooi voorbeeld van een studie naar de natuur, geliefd in de zeventiende eeuw en hier verbeeld door de Vlaamse graveur Nicolaes de Bruyn. Deze voorstelling toont een mythisch wezen naast verschillende insecten getekend op basis van natuurwaarnemingen. Daaronder zijn sprinkhanen, een libelle, een eendagsvlieg, en een zeer gedetailleerde vlieg in de rechterbenedenhoek. Hoewel het misschien niet direct opvalt, zijn drie van deze insecten ook aanwezig in Pieter van den Bosch' schilderij met druiventros. De gravure van De Bruyn maakt deel uit van een serie van twaalf prenten met insecten en vogels.

Katten

Cornelis Bisschop (1630-1674)

Kind voert een kat

c.1660-1669

olieverf op paneel

In dit aandoenlijke schilderij van een kind dat een kat met een lepel voert, wordt de sfeer bepaald door de warme tinten en de lichtinval. Bisschop werd voor dit gebruik van kleur en licht beïnvloed door Rembrandt en kunstenaars in zijn omgeving. Bij het eten van hun maaltijd, misschien een papje, knoeien het kind en de kat nogal, wat de scène speels en grappig maakt. De onschuldige grijns van het kind en de vriendschap tussen de twee vormen het hoogtepunt van deze huiselijke genrescène.

Cornelis Visscher (c.1628-1658)

Grote kat

c.1657

gravure

Een gestreepte kat, zeer vergelijkbaar met die uitgebeeld door Cornelis Bisschop, zit in de buurt van een plant, waarschijnlijk een soort kalmerende valeriana die hem slaperig maakt. Onopgemerkt door de kat grijpt een kleine muis de kans om uit zijn holletje te komen. Deze gravure van Cornelis Visscher zou een illustratie kunnen zijn van het Nederlandse spreekwoord "als de kat van huis is, dansen de muizen", of is misschien als waarschuwing tegen luiheid bedoeld door te verwijzen naar Spreuken 19:15 (Luiheid doet in diepe slaap vallen en de trage moet honger lijden).

Rembrandt Harmensz van Rijn (1606-1669)

Maria en kind met slang en kat

1654

ets

Deze intieme huiselijke scène verbeeldt de Heilige Familie, met Maria die haar kind teder vasthoudt terwijl Jozef naar hen kijkt door het raam. Links lijkt een kat een slang (als symbool van het kwaad) weg te jagen die stiekem uit Maria's rok kruipt. De kat die de slang achtervolgt kan hier bedoeld zijn als metafoor van Christus die het kwaad bestrijdt. De vloeiende, snelle lijnen waarmee de voorstelling is opgebouwd, laten zien hoe bedreven Rembrandt was in het hanteren van de etsnaald.

Dood en Vader Tijd

Hendrick Aerts (1565-1603)

Allegorie op de Dood

1602

olieverf op doek

Een imaginair renaissancepaleis met verschillende symbolische scènes en elementen, die allemaal verband houden met de dood. Linksonder wordt een melancholische oude man lastiggevallen door de personificatie van de Dood die een doods-kist vasthoudt: zijn tijd is gekomen. Ondertussen volgt een tweede oude man gedwee de Dood. Rechts van hen draagt een man zijn eigen doods-kist, gevolgd door de personificatie van Zelfmoord. Op de hogere verdiepingen van het gebouw zien we jongere mensen in verschillende levensfasen. De obelisk in het midden van de trap is mogelijk het symbool van de Kerk, als schakel tussen het aardse bestaan en het hiernamaals.

Boëtius Adamsz Bolswert (ca.1580-1633) naar David

Vinckboons (1576-c.1632)

De Triomf van de Dood

1610

gravure

Niemand ontkomt eraan! De dood maakt geen onderscheid. In deze allegorische gevechtsscène zijn allerlei soorten mensen (en dieren) afgebeeld die tevergeefs proberen te vechten tegen de pijlen van de Dood: zelfs een koning wordt niet gespaard. Achter de Dood vernietigt Vader Tijd symbolen van kennis en een gevleugelde Faam kijkt de andere kant op terwijl ze op haar trompetten speelt. Bovenop de poort rechts kijken Minerva en Hercules toe terwijl ze een gescheurd vaandel vasthouden, misschien een zinspeling op hoe zelfs de beroemdste helden vergeten kunnen worden als iedereen is verdwenen.

(1)

(2)

Crispijn de Passe the Elder (1564-1637) naar Maerten de Vos (1532-1603)

(1) *VaderTijd en de personificatie van Arbeid en Vlijt*

(2) *VaderTijd en de personificatie van Nonchalance en Luiheid*

c.1589-1611

gravure

Deze twee prenten komen uit een serie van vier gravures getiteld Goed gebruik en misbruik van Tijd. Of iemand succes heeft in het leven of een lastig bestaan lijdt, wordt bepaald door zijn daden. Deze dualiteit wordt door De Passe verbeeld door de personificaties Arbeid en Vlijt (links) en Nonchalance en Luiheid (rechts): twee dames met heel verschillende levenshoudingen, die allebei worden beoordeeld door Vader Tijd. Deze ideeën over arbeid, vlijt en rijkdom passen in de zestiende-eeuwse, meer wereldse burgermaatschappij. Ze wijken af van de middeleeuwse, christelijke visie op arbeid als straf van God.

Bacchus en Ariadne

Pieter Potter (1597-1652)

Bacchus troost Ariadne op Naxos

c.1630-1640

olieverf op paneel

In deze rustige en intieme mythologische voorstelling verbeeldde Potter de eerste ontmoeting tussen Bacchus (of Dionysus) en Ariadne. Zij hielp, tegen de zin van haar vader, de held Theseus bij het verslaan van de Minotaurus in het labryrint van Knossos. Vervolgens werd zij door Theseus achtergelaten op het eiland Naxos. Daar trof Bacchus, de god van de wijn en de vruchtbaarheid, haar en besloot haar te troosten. Dit leidde tot hun uiteindelijke liefde en huwelijk. De kroon achter Ariadne is een van de belangrijkste attributen waaraan je deze scène aan kan herkennen.

Cornelis Cort (1533-1578) naar Frans Floris (1519-1570)

De Zeven vrije kunsten: Astronomie of Astrologie

c.1578

gravure

Voor Europese geleerden maakten Astronomie en Astrologie eeuwenlang deel uit van het curriculum van de vrije kunsten. Beide disciplines werden beïnvloed door de klassieke mythologie, die een inspiratiebron was voor de benaming van sterren en planeten en hun verhalen. De kroon van Ariadne, dochter van koning Minos van Kreta, zou de oorsprong zijn van het sterrenbeeld Noorderkroon (Corona Borealis), dat naast Hercules staat op de hemelbol in deze gravure van Cornelis Cort. Dezelfde kroon is, als een bekend attribuut van Ariadne, te zien op Pieter Potters schilderij *Bacchus troost Ariadne op Naxos*.

Jacob Matham (1571-1631) naar David Vinckboons I (1576-1633)

Bacchus en Ariadne als geliefden

c.1616

gravure

Deze prent, naar een ontwerp van David Vinckboons, werd gemaakt voor het gedicht *Hymnus oft Lof-sanck van Bacchus* (1616). Volgens Ovidius' *Metamorphosen* liet Theseus zijn geliefde Ariadne achter op Naxos, waar Bacchus haar vond en met haar trouwde. Het schilderij van Pieter Potter toont hun eerste ontmoeting en de prent van Matham toont hen als liefdespaar. Het verhaal illustreert dat wat begint met verraad en verlaten (door Theseus) toch goed kan aflopen. Deze mythe is ook de oorsprong van het sterrenbeeld Noorderkroon (Corona Borealis), dat werd gevormd toen Ariadnes kroon na haar huwelijk door Bacchus naar de hemel werd gegooit (linksboven).

Musicerend gezelschap

Frans Sant-Acker (1648-1688)

Musicerend gezelschap

c.1670-1679

olieverf op paneel

Vier mensen zitten met een luit, een viool en een viola da gamba in een mooie kamer. Het paar aan de linkerkant stemt haar instrumenten af, een symbool van vriendschap en harmonie binnen het huwelijk. De zwarte jurk van de vrouw aan de rechterkant geeft aan dat ze weduwe is, en de hond op haar schoot symboliseert trouw aan haar overleden man. Het schilderij achter haar toont het mythologische verhaal van Venus die rouwt om de dood van haar geliefde Adonis, nog een extra laag symboliek in dit prachtige familieportret.

Pieter de Jode I (1570-1634) naar Adam van Noort (c.1561-1641)

Musicerend gezelschap

c.1590-1634

gravure

Een prachtige melodie klinkt alleen wanneer alle instrumenten met elkaar in harmonie zijn, zoals in het schilderij van Frans Sant-Acker. Zo verbeeldt ook in deze prent van een welgestelde familie het samen musiceren eenheid, vrede en harmonie binnen het huishouden. De vader bespeelt de luit, de moeder het virginaal, en het kind houdt een liedboek vast. Eén van de twee jonge mannen op de achtergrond houdt een brandende toorts vast, waarmee hij de vrij donkere kamer verlicht. Zo wordt een intieme sfeer gecreëerd die door de kunstenaar is weergegeven met chiaroscuro. De toorts wordt geassocieerd met vrede, wat bijdraagt aan het beeld van harmonie.

Crispijn de Passe (c.1564-1637) naar Maerten de Vos (c.1532-1603)

Het slechte huishouden

1589

gravure

In deze chaotische scène van een vechtpartij tussen familieleden is een interessante link met het schilderij *Musicerende Gezelschap* van Frans Sant-Acker te ontdekken. In de zestiende en zeventiende eeuw was de hond een bekend symbool van trouw. Terwijl in het schilderij de hond vredig op de schoot van een weduwe zit om loyaliteit aan haar overleden echtgenoot te symboliseren, bijt de hond hier in de rok van de moeder, om ontrouw binnen het huwelijk aan te duiden. Ze gebruikt zelfs haar sleutels, een attribuut van de goede huisvrouw, om met haar man te vechten.

De sater en de boer

Jan Steen (1625-1679)

De sater en de boer

c.1660-1663

olieverf op doek

De beroemde fabel van Aesop "De sater en de boer" was een onderwerp dat meerdere keren door Jan Steen werd gekozen voor zijn schilderijen. De morele les tegen dubbelzinnigheid en twee gezichten hebben (in staat zijn om warme en koude lucht te blazen, zoals de boer in het midden van het tafereel doet), maakte dit verhaal in de zeventiende eeuw een geliefd thema. Steen brengt op meesterlijke wijze dynamiek in de scène doordat alle personen met elkaar in gesprek zijn, terwijl de sater de kijker met een wijze blik rechtstreeks aanspreekt, voordat hij weer het bos in zal vluchten.

Lucas Vorsterman (1595-1675) naar Jacob Jordaens (1593-1678)

De sater en de boer

c.1621

gravure

"Ik kan geen vrienden zijn met iemand die tegelijkertijd warm en koud blaast", zegt de sater wanneer hij de boer op zijn soep ziet blazen om die af te koelen. Deze amusante scène uit een fabel van Aesopus was populair bij Nederlandse en Vlaamse kunstenaars uit de zeventiende eeuw. Lucas Vorsterman verbeeldde de episode met allerlei vermakelijke details. Veel schilderijen en prenten uit die tijd hadden moraliserende boodschappen. Hier wordt zowel bij Jan Steen als bij Lucas Vorsterman de betrouwbaarheid van iemand die met twee tongen spreekt (ofwel tegelijk warme en koude lucht blaast, zoals de boer) in twijfel getrokken.

Werner van den Valckert (1580-1627)

Slapende Venus door saters bespied

c.1610-1612

ets

Terwijl in de gravure van Vorsterman en het schilderij van Steen de sater een wijze boodschap over betrouwbaarheid overbrengt, verschijnt hij hier in een negatieve rol. Een slapende Venus, vergezeld door haar zoontje Cupido, wordt bespied door twee saters. Ze besluipen haar vol wellust, wat laat zien dat saters bedrieglijke wezens zijn die zich niet kunnen beheersen. Dit type sater werd in zestiende- en zeventiende-eeuwse schilderijen en prenten vaak uitgebeeld. Deze scène is echter ook wel geïnterpreteerd als de mythe van Jupiter en Antiope, waarin de god Jupiter zich vermomd als sater die zich opdringt aan de nimf.

Verantwoording en dankwoord

Deze tentoonstelling komt voort uit een samenwerking van studenten van de Universiteit Leiden, Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden en Museum Bredius.

De studenten bedanken Emilie den Tonkelaar en Thomas Donner voor hun hulp en bijdragen, evenals de bestuursleden van Museum Bredius voor hun gastvrijheid en financiering van dit project.

Ook veel dank aan medewerkers van de afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteit Leiden voor hun bijdragen en hulp: Saskia van Bergen, Sanne Hansler, Jef Schaeps en Emma Webb.

“Between the Lines” zou niet mogelijk zijn geweest zonder het enthousiasme en de begeleiding van hoogleraar Yvonne Bleyerveld en haar studenten van het MA-vak “Art on Paper”: Claire Brasseur, Emilie Vassie, Evan Pridmore, Hester Be, Lai Cheuk Fai Tommy, Maja Zadowska, Maria Candela Bernasconi, Maryse Dekker, Maud van den Berge, Michelle Bregten en Sayuri María Pompa Fujimura.

De vormgeving van de poster en het drukwerk van de tentoonstelling was in handen van Floor Boissevain.

Verantwoordelijk voor de coördinatie van de tentoonstelling, de teksten en publiciteit was Sayuri María Pompa Fujimura, stagiaire bij de Universiteitsbibliotheek Leiden.

MUSEUM BREDIUS

**Universiteit
Leiden**

